

Dóczi Sándorné

Életrajz

Dóczi Zsuzsa nagyon talpraesett, gyakorlatias, dinamikus hölgy, akinek rengeteg barátja van, és ott segít, ahol csak tud. Mióta Budapestre költözött, ugyanabban a lakásban él, de a lakást azóta többször is átalakították. Lánya, veje és két unokája több mint húsz éve Amerikába költözött. Telefonon, e-mailen keresztül tartja velük a kapcsolatot. Mióta nyugdíjas, minden évben náluk tölti a nyári hónapokat. Rendszeres programokra jár a barátnőivel, gyakran találkoznak valamelyikőjük lakásán is. Szeretnek koncertekre, előadásokra járni. Dóczi Zsuzsa beosztással, takarékosan él, igyekszik támogatni Amerikában élő unokáit.

Az édesapám apukája, Deutsch Márkusz nagyon korán halt meg. Valami baleset érte, negyvenöt éves volt. Nem tudok róla semmit. Nem is ismertem. Sárbogárdon, a zsidó temetőben van eltemetve; tudom is a sírkövét. Körülbelül az 1920-as években halt meg [Nagyon bizonytalanok az évszámok: ha a nagyapa 45 éves korában halt meg, és ez az 1920-as években lett volna, akkor az 1880-as években kellett volna születnie, de a gyerekeik 1895-ben, ill. 1896-ban születtek, valószínű tehát, hogy a nagyapa korábban született, és korábban is halt meg. – A szerk.]. Nagyapámnak földje volt. Apukám folytatta az ő ténykedését. Aba-Káloz volt az ő otthonuk [Aba és Káloz egymástól mintegy 10 km-re fekvő Fejér vm.-i nagyközség volt. Abának 1891-ben 3300, 1900-ban 3600, 1910-ben 4200 lakosa, Káloznak 1891-ben 4200, 1910-ben és 1920-ban 4400 lakosa volt. – A szerk.]. Abán volt a birtok, amin belterjes gazdálkodással foglalkoztak.

A nagyapám testvéreiről nem tudok. Biztos, hogy voltak, mert rokoni ágak vannak. Unokatestvérek házasodtak össze. Úgyhogy van olyan unokatestvérem, hogy dupla, mert anyai és apai ágon kerültek össze. Ez gyakori volt. És egészségesek voltak. Úgy tűnik, nem is volt semmi elhajlás, elváltozás vagy visszaütés. Nem emlékszem rá.

A nagymamámat Deutsch Márkusznénak hívták. Háztartásbeli volt, én hat éves voltam, amikor szegényke elment, 1933-ban. Nem nagyon emlékszem rá. Talán hagyományos sötét blúzt és szoknyát viselt. Ő Abán halt meg. Szívós, sokat dolgozó emberek voltak tulajdonképpen mind. Elég megviselt, idősebb hölgy volt. Persze az akkori időkre visszaemlékezve, egy gyereknek egészen más benyomásai vannak, mint a mai világban. A mai világban, mondjuk, én magamat nem tartom olyan öregnek, mint amilyen öregre emlékszem. Szóval ez egy érdekes dolog.

Édesapámnak egy testvére volt, a Deutsch Jenő, aki a székesfehérvári Szegő birtoknak volt a főintézője [lásd: birtokkezelés], de ő 1943-ban természetes halállal, tébécében halt meg. Azt nem tudom, mikor született, talán 1895-ben. Egy lánya van, Deutsch Vera, aki ma is él Budapesten, a másik meghalt a háborúban. Ők is vallásosak voltak, olyanok, mint mi.

Anyukám szülei, Krausz Mór és Mórné [született Keller Katica] Sárbogárdon születtek mindketten, de nem tudom megmondani, melyik évben. A nagymamám tizenegy gyermeket szült, de három gyerek még bébi korban meghalt, úgyhogy nyolc felnőtt gyereke volt a nagymamámnak. Nyolc élő testvér volt, és majdnem mindenkit Auschwitzba vittek, komplett családdal, tehát mintegy harminchat hozzátartozómat égették el Auschwitzban.

A nagyszüleim öltözkéire nem igazán emlékszem. Polgári öltözkük volt, semmi népviselet. Szép nagy bajusza volt nagypapámnak. De már a fiúknak, anyukám testvéreinek nem volt. Hagyománytisztelők voltak a maguk módján, de parókához vagy valami különleges öltözethez nem ragaszkodtak. Ortodox zsidók voltak, kóser háztartást vezettek [lásd: étkezési törvények]. Őket még az ötvenéves házassági évfordulójukon én köszöntöttem. Emlékszem rá, asztalra állítottak föl, és egy óriási gyöngyvirágcsokrot adtam át. Ez 1933-ban volt. Az édesanyám anyukája 1933-ban halt meg, az apukája 1935-ben. Azt hiszem, két év differenciával. A nagyszüleim zsidó temetést kaptak. Rabbi és kántor is volt.

Édesanyám szüleinek egy nagy vaskereskedésük volt Sárbogárdon, az Ady Endre utca 124. szám alatt. Úgy hívták, hogy Fülöp és Fia. Ez a Fülöp, akiről a családi boltot elnevezték, valami dédszülő lehetett. Aztán nagypapa tette le az alapot. A nagypapa, már amire vissza tudok emlékezni, tulajdonképpen ki volt már vonva az üzleti életből, a gyerekek csinálták az üzletet. Nem volt olyan akkor, hogy nyugdíjas, tulajdonképpen a gyerek tartotta el a szülőt. Akkor ezek a családi vállalkozások erre voltak jók. Nem volt gond a szülővel, hogy mi is legyen. Akkor még nem volt annyira családi vagyon, de az alapokat lerakták hozzá, és a családi összetartás alapján tulajdonképpen a megélhetés is megvolt.

Az üzlet alapvetően vaskereskedés volt, de foglalkoztak üvegárusítással, különféle vasidomok árusításával, bőrfeldolgozással is. Sokirányú volt a kereskedés, minden, ami vassal kapcsolatos, tehát edények, üvegáruk, porcelánáru, gömbvas, rúdvas, szögvas, dróthálók, szögféleségek, patkolási anyagok – ez mind a profilban volt. Benzinkútjuk is volt. Az üzlet előtt volt a benzinkút. Minden fiúnak, aki itt dolgozott, megvolt a maga területe, feladata. Nagyszerűen csinálták, szakértelemmel.

Akkora üzlet volt, hogy a gazdaságokat, az ipari tevékenykedőket, az egész falut – akkor még falu volt, ma már mezőváros –, az egész környéket ellátták vasáruval, bőráruval. Nagy uradalmak voltak, nagy papi birtokok, nagy gazdaságok, azok mind innen vásároltak. Sokkal kényelmesebb volt, mint mindenkinek egyénileg Pestre fölutazni. Ők ki voltak szolgálva.

Az üzletnek két bejárata volt, meg lépcsőháza. Tartottak lovat is, mert akkor még a szállítás, az árubeszerzés nem volt ilyen természetes, mint ma. Ők küldtek egy stráfkocsit Budapestre nagy, teherbíró lovakkal, és innen vitték az árut Sárbogárdra. Tartottak erre természetesen embert, és az ember jött Pestre az áruért. Két nap föl, két nap lefelé. És az üzletben is volt segítség. Mert amit nem mondtam még, hogy tüzelőanyaggal is foglalkoztak. Tehát volt szénraktár, volt faraktár. Oda is volt egy segítség, mert már azt a férfiak se győzték. Kellott egy ember, aki ide is ment, oda is ment.

Édesanyámnak hét testvére volt. A három férfi, Krausz Gyula, Krausz Viktor és Krausz Dezső nő volt. Volt két lány, Margit és Irénke és még két férfi, Aladár és Sándor. A Krausz Gyulának két fia volt. Az egyik, a Krausz László, aki Svájcban végezte az iskoláit, de sajnos itt nem fogadták el, és

be kellett vonulnia katonának, és nem egy évet, hanem két évet kellett szolgálnia. Tüdőbajt kapott, és sajnos ezért nem is bírta ki a háborút. A Krausz Dezsőnek egy kislánya volt, aki Auschwitzban maradt, skarlátot kapott, és az vitte el. A Krausz Margit férjhez ment Siófokra. Őt Nátánnénak hívták. Az Irénke férjhez ment egy Schreiber Fülöp nevű könyvelőhöz, aki az aszódi rabbinak volt a fia, és ő végezte a cégnek a könyvelését és minden ezzel kapcsolatos adminisztrációt. Irénke vezette a háztartást. Nagyon ügyes nő volt, nagyon jó háziasszony volt. A nagyszüleimet is ő látta el.

A testvérek közül a családi vállalkozásban dolgozott az Irénke, a Dezső és a Gyula a családjával, valamint a Sándor és az Aladár. Tehát komplett három család élt ebből a vállalkozásból, plusz két szülő volt, akik agglegények voltak. Az egyik az Aladár, aki avval együtt, hogy született szívbeteg volt, a Don-kanyart megjárta. A boltban ő volt a nyersbőrbegyűjtő. Fölvásárolta a nyúl bőrt, a marhabőrt, ha a vágóhídról hozta, ő kikészítette, megsózta, tárolta, csomagolta, szállította. Nagyon ronda munka volt és bűdös. Szegénykém, ezt csinálta. Nem volt iskolája, mert szellemileg kicsit elmaradott volt. Nem tudtak rá szellemi munkát bízni, ezért volt ilyen jól megoldva családon belül, hogy ő fizikai munkára volt beosztva. És azt nagyon jól tudta csinálni. Ő a háború után, 1946-ban nősült meg. A felesége Sárbogárdon halt meg, rákban.

Sándor adta ki a vasárut. Lemérte hosszra, súlyra, ahogy kérték, úgy szolgálta ki a kedves ügyfeleket. Nagy környéke volt Sárbogárdnak. Ügyszólván nem is volt hasonló nagy cég, mint ők. A zsidóság általában a kereskedelemhez nagyon jól értett. Hosszú távon gondolkozott. Nem akartak percek alatt meggazdagodni. Nagyon sokat dolgoztak, hosszú éveket azért, hogy az üzlet színvonalban azt tudta nyújtani a család tagjainak, amit ők tulajdonképpen akartak vagy elvártak egymástól.

Anyukámnak volt még egy bátyja, Krausz Viktornak hívták. Kozma Viktorra magyarosította [lásd: névmagyarosítás]. A Salgótarjáni Kőszénbányának volt igazgatója. Református vallású felesége volt. Viktorék éltek egy darabig Romániában is. Ott a petrozsényi szénbányák igazgatója volt. Bukarestben is éltek egy darabig, és amikor hazalátogattak, akkor mindig a Palace Szállóban szálltak meg. Emlékszem, mindig kiálltam a hotelszobájuk erkélyére, és onnan csodáltam a várost. 1937-ben kivándorolt Izraelbe. Izraelben nagyon nehezen indult be az életük, sokáig szinte nyomorogtak. Viktor így maradt meg. Haifán élt, és a háború után, 1954-ben halt meg. A felesége visszatelepült Magyarországra, itt halt meg, 1969-ben.

A családi házban volt mindenkinek egy külön hálósobája. A családi üzlet felett külön emeleti rész volt a Gyulának, ahol a feleség, sőt a feleség testvérei, két fiú élt. A másik szárnyon a másik testvér, a Krausz Dezső lakott. A három családnak három háztartása volt, a két nőtlen fiú a szülői házban lakott, a Krausz Gyulának és a Krausz Dezsőnek külön hámszobás lakása volt, és az külön háztartás volt. Őnekik nem volt bentlakásos lány, ha jól tudom, csak bejárónőt vettek. Később hozzáépítettek [a családi házhoz] egy kis új részt az Irénkének, mert gyerekük született, és úgy voltak berendezve. Én sokat voltam náluk, azért tudom ennyire az életet. Nagyon szerettem ott lenni, mert ott mindig mindenkinek volt ideje velem és a többi gyerekkel foglalkozni.

Volt a háznál kisegítő személyzet is. Az egy természetes dolog volt akkor, ha egy ilyen nagy család volt, hogy segítséget tudtak maguk mellé venni. Hogy azt mosónőnek vették vagy takarítónőnek, azt nem tudom. Volt egy időszak, amikor kicsik voltak a gyerekek, és akkor bentlakással fogadtak háztartási alkalmazottat [lásd: cseléd]. Meg voltak olyan szegény lányok, akiknek kimondottan jó

volt, hogy eljöhettek otthonról. Nyolcan voltak testvérek, eggyel kevesebbnek kellett enni adni, ha elmentek így családokhoz háztartásba segíteni. De persze az egy nehéz dolog volt, mert látástól vakulásig dolgoztak.

Kóser háztartás volt mindenhol. A szombat bizonyos mértékig volt csak megtartva. Olyan igazán, hogy semmit ne csináljanak [lásd: szombati munkavégzés tilalma], az ismeretlen fogalom volt. Nem tudok igazából erre visszaemlékezni, hogy mennyire volt. A nagyünnepeket biztos, hogy betartották. Akkor nem nyitottak ki. A Ros Hásáná vagy Jom Kipur, tehát az engesztelőnap, biztos, hogy szigorúan be volt tartva. Úgy, mint egy karácsony. Senki nem dolgozott semmit akkor.

Volt zsidó hitközség is Sárbogárdon. 1943 szeptemberében még együtt ünnepeltünk. A zsidó vallás szerint tíz embernek kell lenni ahhoz, hogy egy hitközséget alapítson, vagyis hogy istentiszteletet tudjon tartani [lásd: minján]. És Sárbogárdon az utolsó percig megvolt, és a szüleim úgy döntöttek, hogy együtt ünneplünk, tehát a sárbogárdi rokonaimmal együtt. Abán túl sokba került volna, hogy három-négy embert vegyen pluszba, hogy minimum tízen legyünk. És 1943 szeptemberében, amikor az őszi nagyünnepek voltak, akkor ott ünnepeltünk. Ott volt akkor kihelyezett rabbi, aki ezt lefolytatta. És ott, mondjuk, a tíz ember még simán össze tudott jönni.

Arra, hogy kinek milyen politikai nézetei voltak, miben volt tag, nem emlékszem. Azt hiszem, a szóló fiúk közül az egyik egy férfikórusban volt benne. Volt református kör, azt hiszem, oda ment, mert zsidó kórus nem volt. Ha jól tudom, háromszáz zsidó volt Sárbogárdon körülbelül. Lehetett egy olyan hat-nyolcezer lakosa összesen. Mert Abának volt négyezer lakosa.

A lakossággal a környéken nagyon jó viszony volt. Zsidókkal, nem zsidókkal ugyanolyan. Az természetes volt, hogy a kereskedőcsalád összejárt a papcsaláddal, a községjegyzővel, a járásbíróval, a jegyzővel [lásd: községi jegyző], a postamesterrel, az adóhivatallal. Nem volt gettórendszer vagy kasztrendszer. A kereskedőcsalád el volt fogadva. És kellett is, szüksége is volt rá, mert hogyha akart árut szállítani, szüksége volt az állomásfőnökre, ha az állata megbetegedett, szüksége volt az állatorvosra, ha a gyereket küldte az iskolába, a tanítóra meg az orvosra. A körzeti orvos vagy járási orvos is zsidó volt Sárbogárdon, és nagyon-nagyon nagy tudású, nagyon okos, nagyon helyes emberek voltak. Nekem műtötte az ujjamat Olivér bácsi. Hogyha kellett, szülést vezetett le, ha kellett, ujjat műtött, amit kellett, azt gyógyított. Nagyon nagy gyakorlatra tettek szert ezek az orvosok.

Tulajdonképpen a kiszolgáltatottság bőven megvolt akkor is. Mert a zsidó állampolgár azért a második világháború előtt is meglehetősen kiszolgáltatott volt. Kellott bőven alkalmazkodnia a helyi vezetőséghez. Érttem ezen a községi előjáróságot, a jegyző, adóügyi jegyző, csendőrség, tanító, állatorvos, állomásfőnök – ezek voltak a helyi előkelőségek, úgymond. Ezekhez kellett egy gazdálkodó embernek alkalmazkodnia. Ahhoz, hogy egy terménykereskedő megfelelőképpen tudjon árut szállítani, az állomásfőnök feltétlen jóindulatára volt szükség, hogy megfelelő vagonkészlet álljon rendelkezésre.

A nagyszüleim nem jártak el nyaralni. A családok, már az új generáció, az igen. A nagybátyáim jártak rendszeresen három hétre Hajdúszoboszlóra gyógykúrára, az járt nekik. Az utolsó öt-hat évben biztos. A kereskedők beosztották úgy az üzleti életet, amikor tudták, hogy mikor leggyengébb a forgalom, tehát vége a gazdasági évadnak, de még nem indult be, akkor mindig sorban, felváltva egyik elutazott, másik otthon maradt. Mert azért nagyon megterhelő munkákat

végeztek. Ők csak Magyarországra mentek. Vagy Harkány, vagy Hajdúszoboszló, ott a reumát és az ízületi megbetegedéseket gyógyították. Külföld ismeretlen volt akkor számunkra.

Édesapám 1896. április másodikán született Kálozon, Fejér megyében [Káloz nagyközség volt Fejér vm.-ben, 1891-ben 4200, 1910-ben és 1920-ban 4400 lakossal. – A szerk.]. Deutsch Andornak hívták. Legjobb tudomásom szerint négy középfokú végzettsége volt neki [Föltehetően polgári iskolát végzett. – A szerk.], és mellette gazdálkodó képesítést szerzett. Gazdálkodó volt, a saját földjén és bérleményen, a fivére földjén is gazdálkodott, ő hasznosította azt is. Édesapám Abán lakott, oda nősült 1926-ban. Aba Székesfehérvártól huszonhét kilométerre kerül el. Apukámnak hetven katasztrális holdja volt. Ezerhatszáz négyszögöl egy katasztrális hold, egy magyar hold pedig ezerkétszáz négyszögöl. Én ezt pontosan tudom. Ez le van fektetve, akik a földekkel, telekkönyvekkel és mérésekkel foglalkoznak, azok tudják. Ez így megmaradt bennem még. Ez pontos és hiteles! Úgyhogy bárhol le lehet ellenőrizni, és utána lehet nézni. Hetven katasztrális holdja volt, és ehhez bérleményeket szokott megmunkálásra fölállalni [Karády Viktor számításai szerint 1910-ben a magyarországi zsidóság 6,7 (a Dunántúlon 5,1%-a) űzött mezőgazdasági foglalkozást. „A dunántúli megyékben ... a földműveléssel foglalkozó zsidóság többsége ... a földbirtokos réteghez tartozott”, azaz a „földtulajdonos polgársághoz”. Lásd még: a földművelés szerepe a zsidóság rétegződésében a 20. század elején. – A szerk.]. Belterjes gazdálkodást folytatott, búzát, kukoricát, napraforgót, lucernát termesztett. Voltak segítői is, nyolc-tíz ember. A földek a falu határán kerültek el, öt-tíz kilométerre onnan, ahol laktunk. Édesapám a gazdálkodás mellett terményfelvásárló is volt, és állatokat is hizlalt, disznókat.

Azt hiszem, hogy fiatalemberként a hadseregben nem szolgált, mert felmentett volt, gyerekkorában volt egy szembalesete. Egy szódásüveg fölrobbant a kezében, és ezért fölmentették a katonaságtól. Egyszer bevonult Székesfehérvárra, és hazaengedték egy hónap után. Csak kisegítő szolgálatra volt három-három hónapokra behívva.

Anyukám Deutsch Andorné, született Krausz Frida. 1897-ben született, Sárbogárdon. Neki négy polgárija volt. Akkor az volt az általános, és nagyon értelmes, nagyon okos, nagyon tetterre kész, ügyes, intelligens asszony volt. És nagyon szép volt. 1926-ban ment férjhez a papámhoz, és 1944-ig éltek együtt. A szüleim valószínűleg úgy találkoztak, hogy miután Aba és Sárbogárd harminc kilométer távolságban volt, gondolom, hogy mamámnak sok kérője akadt, de nagyon sokat válogatott, és azt hiszem, végül az én apukámat ajánlották neki [lásd: házasságközvetítő]. Vallásos esküvő volt [lásd: esküvői szertartás], Sárbogárdon tartották. Sárbogárdon volt szép zsinagóga. Nem nagy, de nagyon szép kis zsinagóga volt. De az is lehet, hogy a szabad ég alatt tartották. Mert tulajdonképpen az ortodoxia szabad ég alatt épít hűpét [Egyes ortodox askenázi közösségekben a hűpét a szabad ég alatt állítják föl, mivel a csillagok a termékenység jelképei. A zsinagógán belüli hűpe-állítást számos ortodox zsidó kifogásolta, mert szerintük ez a templomi esküvők utánzása. – A szerk.].

Az apám vallásos volt. A zsidóságot tartotta. Naponta imádkozott. Az étkezések előtti áldásokat mondta általában, a „moci lehem”-et és a „hágáfen min háárec”-et – a kenyérre, és borra vonatkozó áldásokat –, és étkezés után bencsolt. Általában kalapot viselt [lásd: ortodox zsidó viselet], imádkozáshoz és étkezéshez mindig viselt kalapot. Ő egy istenhívó ember volt, és a maga módján próbálta betartani a vallási előírásokat. Csak a nagyünnepekre tudott imalehetőséget szervezni. A zsinagógában csak nagyünnepeken voltak istentiszteletek. Abán volt valamikor zsidó

hitközség, de a mi időnkben már nem volt meg az istentiszteletekhez szükséges tíz férfiember. Már kevés zsidóság volt a faluban, és a tíz ember nem volt meg. A papám ilyenkor mindig fölvetett az ünnepekre két-három embert, hogy tudják a szükséges létszámot produkálni.

Kóser háztartást csináltak a szüleim, a környékbeli falukat járta egy metsző [lásd: sakter], és a szüleim is azzal vágattak. Tehát az ottani lehetőségeknek és körülményeknek megfelelően tartották a vallást.

Nem emlékszem, hogy a szüleim mennyire folytak bele a politikai életbe. Legföljebb a Kisgazdapártba mint gazdálkodó a papám. De én ezt a részét az életnek tizennégy-tizenöt évesen nem ismertem, nem előttem játszódtott le. Hogy a papám oda járt-e vagy nem, ezt igazán meg nem tudom mondani.

Én 1927-ben születtem, Székesfehérvárott. A deportálásunkig Abán éltem a szüleimmel és az öcsémmel. Az öcsém 1930-ban született, Gyurikának hívták, Deutsch Györgynek. Székesfehérváron született ő is. Kiskorunkban játszottunk együtt, de miután jött az általános iskola [azaz elemi iskola], majd később a gimnázium, elkerültünk egymástól. Tizennégy éves volt, amikor Auschwitzban mindjárt elgázosították.

Anyukám háztartásbeli volt, illetve a papámnak segített a gazdasági tevékenységében, ha rászorult. Akkoriban minden így ment ugye, hogy segítőtársa volt a papámnak. Adminisztráció, ügyintézés ezekben a dolgokban, a vidéki életben.

A társadalom többi rétegéhez képest jó anyagi helyzetben voltak, de nem éltek könnyen. Nagyon megdolgoztak azért a mindennapokban. De a gyerekeknek mindent megadtak. Apukám nagyon korán kelt. Négy-öt órakor már a gazdaságba ki kellett mennie neki. Mindennél ott kellett lennie. Ebéd után le is feküdt, az hozzátartozott a mindennapi életéhez. Szóval nagyon fárasztó életük volt. Nagyjából a középpolgársághoz tartozhattunk. Tulajdonképpen beosztással, szorgalommal, megfelelő odafigyeléssel kellett élni ahhoz, hogy ezt a színvonalat a szüleim tudják tartani. Nyilván a szüleim a nagyszülőktől tanultak, és a nagyszülők takarékos életmódját próbálták továbbvinni. Nem tudtak könnyen élni, benne volt a vérükben az alaposság, és nekünk mint gyerekeknek a szülői tiszteletet nagyon-nagyon be kellett tartani.

Szerintem szegény szüleimnek olvasásra már nem nagyon jutott idejük. Mert a mindennapi élet azért annyira igénybe vette őket, hogy az újságon kívül olyan nagy irodalmi életet nem volt alkalmuk élni. Újságot olvastak, „Kis Újság”, „Magyar Nemzet” – az akkori „Magyar Nemzet” más jellegű volt, és „Magyar Hírlap” [„Kis Újság” – Wodiáner Fülöp által 1887-ben alapított politikai napilap. Néplap volt, hatalmas címlapképekkel, szenzációkeltő riportokkal (1939-ben az FKgP lapja lett) (Magyar Nagylexikon); „Magyar Hírlap” – 1891-ben alapított liberális politikai napilap volt. Munkatársai közé tartozott Ambrus Zoltán, Benedek Elek, Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, Heltai Jenő, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Móra Ferenc. 1926-ban a betiltott „Világ” megvásárolta a lapot, és annak neve alatt jelent meg (Magyar Nagylexikon). – A szerk.]. Ha jól emlékszem, ez a három újság volt.

A szüleim nem jártak nyaralni. A mamám nem hagyta ott a papámat, mert a földeket, a gazdálkodást nem lehetett otthagyni. Évek hosszú sora elmúlt, el se utaztak sehová. Én tízéves gyermek voltam, amikor is anyukám legidősebb bátyja, Viktor, aki Romániában mint a petrozsényi

szénbányák igazgatója dolgozott, bérelt egy házat a feleségével Erdélyben, Szovátán [Üdülőhely volt Maros megyében, Románia északi központi részében, hírnevét sós, klóros, nátriumos vízű heliotermális tavairól nyerte. – A szerk.]. És én útlevéllal mentem, két nyáron át. A mamám nem jött, csak a húga. És ővelük nyaraltam én, mert ők eljöttek három hétre.

Abán, ahol laktunk, nem igazán volt kiépítve az infrastruktúra. A villanyt 1937-ben vezették be. Akkor volt Fejér megye villamosítása [Magyarországon 1933-ig az összes település 27%-án vált elérhetővé a villanyvilágítás, 1938-ig 36%-ában (a lakosság 71%-a élt ezeken a településeken). A második világháborút követően több lépésben törekedett a kormányzat az egész ország egységes energiarendszerben történő villamosítására. 1963-ra fejeződött be a települések villamosítása, ezt követően lényegében csak a tanyavilágban maradtak ellátatlan területek. – A szerk.]. A villany már nagy dolog volt, amikor bevezették – persze saját költségen. És akkor jött a kis néprádió [Az 1939/40-ben elindult ún. néprádió-akció során fejlesztett ki négy nagy európai elektronikai cég, a Telefunken, a Standard, a Philips és a magyar Orion Villamossági Rt. egy olcsó rádiókészülék-típust, a néprádiót. (Egyébként az Orion 1950-től is gyártott ilyen készüléket, melyen csak a Kossuth és a Petőfi adó volt fogható. Ez volt az Orion 115, melyet a népnyelv „Rákosi néprádió”-nak nevezett. Ára 380 Ft volt.) Lásd még: rádiózás. – A szerk.]. És emlékszem, amikor a Gömbös temetése volt, hogy közvetítette a rádió [Ezt persze nyilván nem otthon hallgatta, hanem talán valamelyik sárbogárdi rokonnál, ugyanis Gömbös Gyula 1936-ban halt meg. – A szerk.]. Meg a Hitler első beszédeit. Én még emlékszem a petróleumlámpára, a kályhatüzelésre, kútról hozták a vizet. Vívezetékünk egyáltalán nem volt. Angolvécé nem volt, imitálva volt csak víztartállyal és egyéb dolgokkal. A ház végében volt, még fapados. Sparhelt volt. A járda sem volt kikövezve, csak földutak voltak és kátyúk. És sár és sár és sár. Úgy is hívták a szomszéd falvakat, hogy Sárkereszt meg Sárbogárd. Nem véletlen! Sárbogárdon, amikor már gimnazista voltam [Vagyis amikor már gimnazista korú volt. Székesfehérvárott járt gimnáziumba. – A szerk.], az úttest ki volt kövezve, de Abán nem.

Református iskolába jártam. A református templomban is vizsgáztunk. Nem volt zsidó gyerek a faluban. Az orvosnak volt két gyereke, nálunk volt két gyerek, és még volt a Kohn Magdika, meg Kohn Sanyi, összesen hat-hét gyerek volt, az járt a református iskolába. Volt zsidó iskolájuk, de azt hiszem, az 1930-as években abbamaradt. Nem volt, aki tartsa. Nem volt gyerek. Abán nem is volt akkor semmiféle zsidó intézmény vagy közösség.

Héberül taníttattak a szüleim, a szomszéd falubeli metsző, aki a kóser vágásokat [lásd: sehit] csinálta, ő volt, aki a héber betűkkel megismertetett, és az alapálódásokat megtaníttatta velünk, és megtanított héberül olvasni. Kissé hibásan biztosan, de azért most is tudnék. Pontozott hébert [lásd: pontozott szöveg] tanultunk. Nyolcéves koromtól egészen tizenhat éves koromig tanultam hébert.

Vallási élményem talán igazán egy van, hogy tizennégy éves koromban konfirmáltam – akkoriban így nevezték a bát micvát, ami Székesfehérváron nagy ünnepség volt [A bát micvát 12 éves korban tartják, de a neológok körében a lányok részére 13 éves korban a bát micvá helyett sok helyen ún. konfirmálás volt. – A szerk.]. Voltunk körülbelül tizenketten, akiket fölavattak, a doktor Boros István rabbi, illetve doktor Hirschler Pál főrabbi [Hirschler Pál (Nagykanizsa, 1907 – Auschwitz, 1944) – az Országos Rabbiképző Intézet egyik legígéretesebb tehetségű növendéke, gazdag keleti nyelvi, főként asszír ismereteket szerzett, amelyek alapján már rabbi-jelölt korában több pályadíjat nyert dolgozataival. 1931-től 1944-ig tartó székesfehérvári rabbisága idején az egyre erősödő

antiszemita nyomással szemben a hitközség belső önvédelmének megerősítésén, a zsidó öntudat kiépítésén fáradozott a hitközségi vezetőkkel és a később mártírhálált halt rabbitársaival együtt (www.sofar.hu/hu/node/37441). – A szerk.]. Mindketten székesfehérvári neológ rabbik voltak. Az egy nagyon szép ünnepség volt a templomban, amit 1944-ben lebombáztak; ma csak egy imaház van Székesfehérváron. És utána volt egy délutáni zsúr, délutáni uzsonna. Az egyik lánykánál, Braun Editnél tartották ezt meg. Életem első virágját ott kaptam, az unokabátyámtól mint férfitól, és nagy örömet okozott. Egy szép hortenziát. Szóval egy tizennégy éves lánynak nagy élmény volt a bát micvá. Tulajdonképpen ezt csak a neológok csinálták és csinálják. Az ortodoxia ma sem ismeri el. Az öcsém bár micvójára sajnos nem került sor.

Négy középiskola a legmagasabb végzettségem [Azaz négy évet végzett el az akkor nyolcosztályos gimnáziumból. – A szerk.]. A gimnáziumot szerettem. Leánygimnázium volt, Árpádházi Boldog Margit Leánygimnázium volt a neve – ma Teleki Blanka név alatt üzemel Székesfehérváron. Itt a tanárim egyértelműen keresztények voltak, a hittanárt kivéve. Jó tanárim voltak. Tulajdonképpen nem éreztem megkülönböztetést [mint zsidó], jól elfogadtak. A hittanár a helyi rabbi volt, aki hittanórát tartott. Azt hatodik órában kaptunk heti egy alkalommal. És szombat délután kötelező volt a zsinagógába járás. Kedvenc tantárgyam volt a német, amíg a nyelvtani résszel nem gyötörtek meg. De szerettem, mert szakos osztály voltunk, heti öt alkalommal volt németóra. Nekem az játék volt, mert szépen tudtam beszélni, amit most, felnőttkoromban is nagyon jól tudtam hasznosítani.

Az órák után tanulni kellett. Délután kellett tanulni a másnapira. Nem volt időm egyéb dolgokra, annyi volt az anyag. Alapossággal tanítottak. Gyakorlatilag hat órát voltunk iskolában, tehát azt jelentette, hogy minden nap nyolctól egyig-kettőig. Két órákor hazamentem, ebéd, kipakolás, bepakolás, kész volt a nap. Magánórákra nem jártam. Tulajdonképpen nem voltam zeneileg tehetséges. A kötelező énekórán részt vettem, ha jól emlékszem, a kórusban is bent voltam, de nem voltam egy tehetség zeneileg. Azt pótoltam, amikor a lánykámmal jártam vasárnapi koncertekre. Itt pótoltam a hiányosságomat.

Mint diák Székesfehérváron családoknál voltam elhelyezve. Ez nem kimondott albérlet volt, mert családnál éltem. Családtagként kezeltek. Megkaptam a reggelimet, ha otthon voltam, az ebédet és a vacsorát. A szüleim ez után fizettek. A téli hónapokban bent laktam, három vagy négy hónapot teljes jelleggel ott éltem, a többi hetekben, tehát iskolakezdés elején és végén, a jobb időjárású hónapokban bejártam. De pénteken akkor is bent aludtam, mert szombaton nem engedtek a szüleim utazni [lásd: szombati munkavégzés tilalma]. Péntek reggel eljöttem otthonról, és szombat este mentem haza. És akkor ezen a helyen laktam, és ugyanúgy otthon éreztem magam, mint azokban a hónapokban, amikor teljes mértékben náluk laktam. Intellektuel családoknál laktam. Például Györgyi Oszkáréknál laktam, aki francia műfordító és franciaszakos tanár volt. Ott sokat tanultam. Hozzájuk úgy kerültem, hogy közismert volt, hogy ők fogadnak egy vagy két vagy három diákot, mert a tanári jövedelem nem volt annyira jó. Vettek oda két vagy három diákot, abból a háztartást tudták fedezni.

A rokonokkal jó volt a kapcsolat. Székesfehérváron a diákéveim alatt a szombati nap mindig a családlátogatás napja volt. Szombat délután, amikor úgymond szabad voltam, látogattam a rokonságomat. Nagyon sok rokonom volt. Sajnos mindenki elpusztult. Volt férfiszabó család három, volt virágüzletes, és volt nyugdíjas két-három idősebb nagyszülő.

Az iskolás éveim tulajdonképpen kettétörtek. Hóman Bálint kultuszminiszter úr alapított egy nagyon ésszerű és nagyon okos iskolát, ennek a fő feladata az volt, hogy háztartási, gazdasági szakismeretekkel lássa el a fiatal lányokat. Ez egy lányiskola volt. Kecskeméten és Putnokon voltak még ilyen iskolák, és Székesfehérváron alapították a harmadikat [A putnoki „M. kir. Háztartási Iskola” 1913-ban nyitotta meg kapuit. Előzménye a gr. Serényi Béla földművelési miniszter nevéhez fűződő, 1911-ben létesített állami Kertgazdasági Tanszék volt, amely a környék gyümölcs- és zöldségtermesztésének föllendítését tűzte ki céljául (a kerttulajdonosok képzésén kívül az önálló gazdasági népiskola tanulóit, valamint a polgárit végzett fiatalokat is bevonták a kertészeti és zöldségtermesztési ismeretek elsajátításába). 1912 nyarán pedig egy háztartási és gyümölcsgazdálkodási tanfolyamot létesítettek a putnoki állami elemi népiskola napközi otthonában 24 résztvevővel. Az újonnan létesített Háztartási Iskola a hat elemre épült, a tanulmányi idő pedig egy év volt. Az iskola a tanulókat a valláserkölcsei és hazafias nevelésen kívül gazdasági, kertészeti és háztartási képzésben kívánta részesíteni (Rendek Magdolna: Gazdasszonyképzés az alsó fokú mezőgazdasági szakképzésben, „Új Pedagógiai Szemle”, 1998/7-8). – A szerk.]. A négy gimnázium után mentem ide. Olyan tizenhatan-húszan voltunk egy osztályban. Nem tudom, hogy kellett-e fizetni érte, mert minden ilyesmit a szüleim intéztek. Nagyon jó iskola volt. Megtanultunk főzni, varrni, gazdálkodni, tehenet fejni kézzel, gyors- és gépírni. Mindehhez megvolt a gyakorlati föltétel. Vagyis a főzéshez voltak nagyüzemi konyhák, az egy héten háromszor volt. Volt kerti gazdálkodás, volt kertünk az iskola mellett. Oda minden héten háromszor délután mentünk ki. A közbeeső időkben adták az elméleti oktatást. Volt magyar irodalom, matematika, a gépírás mellé gyorsírás. Ezek voltak a tantárgyak. A háztartási szakismeretekből volt elméleti oktatás, például ha sütök egy piskótát, hogyan történik annak a lazítása. Vagy hogy a rántáskészítés mit jelent. Úgyhogy nagyon okos iskola volt [lásd: gazdasági középiskola]. Tulajdonképpen érettségivel egyenlő lett volna, ha nem jön Auschwitz közbe. Mert ez négyévesnek indult, de csak sajnos kettőt csináltam. Együtt jártunk Láncz Zsuzsával. Őt a középiskolából ismertem, [székes]fehérvári volt, ő is visszajött Auschwitzból.

Az öcsém, Gyurika Szekszárdon végezte a gimnáziumot, mert Székesfehérváron nem vették fel. Mert Székesfehérváron nem vehettek föl több zsidót [„1939 őszétől kezdve ... miniszteri rendelettel bevezették az osztályonkénti 6 százalékos kvótarendszert az újonnan beiratkozó zsidó tanulókra vonatkozólag. Ettől függetlenül is, s ezt megelőzőleg a keresztény egyházak (különösen a többségi katolikus egyház) felügyelete alatt működő középiskolák kapui fokozatosan bezárultak a zsidó jelentkezők elől. Az egyetemi numerus clausus, amely 1938-as megszorítása után helyileg egyre inkább numerus nullus lett, ... sok érintett gimnazistát elbátortalaníthatott hosszabb középiskolai tanulmányok folytatásától. Magukban az iskolákban is felerősödött a zsidó diákok elleni diszkrimináció” (Karády Viktor: Felekezetsajátos középiskolázási esélyek és a zsidó túliskolázás mérlege, in Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek /1867–1945/, Replika Kör, Budapest, 2000, 234. oldal). – A szerk.], és anyukám kénytelen volt máshová íratni. Szekszárdon volt ismerős, oda fölvtették. Privát helyen lakott, és gimnáziumba járt. Az első négy gimnáziumot járta ki, a negyediket hagyta abba.

A zsidótörvények [lásd: zsidótörvények Magyarországon] szele 1943-ban csapta meg a családunkat. Édesapámnak a gazdálkodása meglehetősen rossz anyagi helyzetet produkált. A papám tartott cselédek is a földjei megműveléséhez [lásd: uradalmi cselédség]. Akkor így nevezték a mezőgazdasági segédmunkásokat. 1943-ban már ez komplikált volt, és

tulajdonképpen, azt hiszem, volt egy ilyen rendelet, hogy nem is tarthatott zsidó keresztény alkalmazottakat [A rendeletet csak 1944. április elején bocsátották ki. – A szerk.]. Így kényszerült arra, hogy elhelyezkedjen egy másik földbirtoknál, ahová őt alkalmazták mint gazdaságirányító intézőt [lásd: birtokkezelés]. Bolváry Géza filmrendezőnek a felesége, báró Mattyasovszky Ilona a vagyonából Abán vett birtokot, és erre a birtokra bízta meg édesapámat, hogy lássa el a feladatokat [Bolváry Géza (1897–1961) – filmrendező, a Star filmgyár dramaturgja, utóbb rendezője lett. Felesége Mattyasovszky Fraknoi Ilona (1892–1943) filmszínésznő (a Tanácsköztársaság idején a filmdirektórium tagja volt). A háború után egy ideig filmiskolát tartottak fenn Budapesten, majd 1926-ban Bécsbe, Berlinbe, később Münchenbe költöztek. Bolváry számos nagysikerű filmet rendezett. – A szerk.]. Volt mellette egy jószágigazgató, Hegymegi Kis Lajos, aki felelős volt mindenért, és a papám annak volt a beosztottja. Amit a papám nagyon nehezen is tolerált. Mert ő, aki a sajátjában élt, most másnak a földjén, más urat kellett szolgálnia. De mindez azért volt, mert a tulajdonos zsidót nem alkalmazhatott, és így volt álcázva, hogy a papám vitte az ő nagybirtokának az összes gondjait. Ezt ő gyönyörűen csinálta, mert édesapám igazi jó szakember volt. Ezt a feladatot látta el 1942-től 1943 végéig. A jószágigazgató a papámat megtúrta egy darabig, végül 1944 elején mondtak föl neki, hogy zsidót már nem alkalmazhatnak. Talán azért nem éreztük mi a zsidótörvényeket annyira, mert a papámnak szabad foglalkozása volt, mert az intézőség mellett ellátta a saját birtokát. Azaz anyuka csinálta a saját birtokot, és csak ott kapcsolódott be a papám, ahol szükség volt, vagy ahogy az ideje megengedte.

A nagybátyáim addig üzemeltették a vaskereskedést, amíg a németek bejövetele után [lásd: Magyarország német megszállása] összefogták a zsidó férfiakat, és munkaszolgálatra elvitték [Munkaszolgálatra már 1941-től vitték a férfiakat, Magyarország német megszállása után nem sokkal a deportálások kezdődtek meg. – A szerk.]. Az üzletet akkor kellett bezárni, mert az asszonyok nem tudták volna egyedül folytatni [A zsidó vállalkozások életét már az 1939-ben meghozott második zsidótörvény is megnehezítette, 1944. április 16-án azonban elrendelték a zsidó vagyonok zár alá vételét (egy zsidó mindössze 3000 pengő készpénzt tarthatott magánál), április 21-én pedig bezáratták a zsidó kereskedéseket. – A szerk.]. Az egyébként is egy átmeneti idő volt, mert aztán körülbelül két hónap után mindannyiunkat elvittek, úgyhogy mint olyan megszűntünk létezni.

A szüleink sem meséltek soha ezekről a dolgokról. Akkor az a szójáték ment, hogy a gyerek előtt nem beszélünk. A gyerek nem tudott semmiről. Én akkor gyereknek számítottam, az öcsém pláne. A rettenetes feszültséget éreztük, főleg amikor már a vagonokban vitték a zsidókat a németek bejövetele után. Akkor a szüleim már nagyon feszültek voltak. És szegény mamámat különösen megviselte, mert akkor tudta már, hogy a fivéreiből vittek el. Tulajdonképpen az 1943–44-es év már nagyon kegyetlen volt, és minden család életére rányomta a bélyegét. Akárhogy szeretném megszépíteni, nem tudom. Gyurika tizennégy éves volt, a tanulmányait megszakítva, sürgősen haza kellett jönnie. Az auschwitzi deportálás nagyon hirtelen jött, úgyszólván sokkhatásként. És úgy láttam, a szüleimre is, mert ők se voltak tájékozottak. Ők nem hitték, nem gondolták, hogy ők is ez bekövetkezhet. Utolsó pillanatig hitték, hogy maradhatunk a házunkban, maradhatunk az otthonunkban.

A sokkhatás 1944. március tizenkilencedikén ért minket, amikor a németek bevonultak Magyarországra. A falunkba is bejöttek. Az félelmetes volt. Utána már az események egymás után peregtek, és 1944. áprilisban el kellett hagynunk a családi házunkat. Annyi engedményt kapott

édesapám, hogy felrakhatta a családját a kocsijába, és ő hajtott ki a faluból. Mikor hajtott ki a faluból, ahogy visszaemlékszem, egy része az embereknek nevetett, egy része sírt. Hogy ki mennyire sírt, és ki mennyire örült ennek a dolognak, ezt ma már nem tudnám elmondani. Már részben nem is élnek azok az emberek, és nehéz volna ezt a rettenetes, nyomasztó hatást visszaidézni. Félelmetes volt az egész. Ennél rémesebb, ennél nyomasztóbb, ennél elképzelhetetlenebb valamit, hogy egy életen keresztül megkeresett vagyont vagy otthont három óra alatt vagy három nap alatt el kell hagyni, erre nem is tudom, hogy a történelem még hány esetet tud felidézni, de én, ahogy gyerekként visszaemlékszem, rettenetes volt. Hihetetlen gyorsasággal ütött be az egész! Mert előtte semmi atrocitás nem volt a faluban, békében, békésen éltek egymás mellett az emberek. Tudták rólunk, hogy zsidók vagyunk, tudták azt, hogy ami feladatuk van, azt becsülettel végezték. Nagyon szorgalmas emberek voltak a szüleim. Azért is kapták meg ezt a lehetőséget, hogy menjen akkor a sajátján, ne valami más szekéren vagy gyalog menjen át Seregélyesre, a gettóba.

Szóval Seregélyesre voltunk áthelyezve. A családi házunkat a Csörgő Sándor nevű adóügyi jegyző foglalta el, aki nagyon rendesen leltárt hagyott. Mi kaptunk Seregélyesen egy szoba-konyhás, földpadlós lakást négyen. A mamám teljes idegkiborulást kapott sajnos, és erre föl édesapám másnap reggel elment a Zsidó Tanácshoz, és kért egy másik lakást. Kaptunk is, beköltöztettek bennünket egy valamivel kulturáltabb kövezett konyhába, amit kaptunk mi négyen. És másik tizenkét emberrel laktunk együtt egy lakásban. Az egy szörnyű időszak volt. Nem zárt területen voltunk. Egymás melletti házakban voltak az emberek elhelyezve, a mozgás szabadon történhetett, de nem volt hova menni. Körülbelül harminc ház volt egymás közelségében. Mindannyian állandó csendőri felügyelet mellett voltunk. Atrocitásokról nem tudok.

Körülbelül június elejéig voltunk ott, akkor vittek Székesfehérvárra, a téglagyárba. Ahol a téglát szárították, oda voltunk behelyezve. Nem csak az összes székesfehérváriak voltak ott, hanem mivel Székesfehérvár járási központ volt, az összes zsidóságot odaterelték a környékről. Dolgozni nem kellett. Állandó fenyegetésben voltunk, emberi életet már ott nem éltünk. Földön fekvé aludtunk és ettünk, rendszeres kihallgatásokban vettünk részt. Ott tíz napot voltunk, és a téglagyárból vagoníroztak bennünket Auschwitzba.

A vagonírozás is együtt történt a család többi tagjával. Június tizennegyediken vagoníroztak bennünket be. Marhavagonokban voltunk elhelyezve, nyolcvan-kilencven személy. Kiket hogyan tudtak bezsúfolni. A bétitől az aggastyánig mindenki együtt volt a vagonokban. Három napig tologattak bennünket. Tulajdonképpen a velünk hozott élelmen és vízen éltünk, és egy közös vödörre jártunk. Se kiszállni, se leszállni, se kimenni nem lehetett. Egy pici kis ablak volt összesen. A csendőrök jöttek minden órában, hogy aki még nem adta le a pénzét meg az aranyát és ékszereit, az most még leadhatja büntetés nélkül, úgyse lesz rá szükségünk. És hasonló szövegekkel szórakoztattak bennünket.

Mamámnál volt még egy szappan, amiben volt gyűrű és valamilyen ékszer. Azt még hozta magával, és valahol az úton aztán kidobta a szappant. Ha nem találták meg útközben a dolgokat, akkor elvittük Auschwitzba, és ott tettük ki. De nem igazán volt nálunk semmi. Egy váltás fehérműt és élelmiszert vittünk magunkkal, semmi mást. Teljesen mindegy volt, hogy ki meddig tudta menteni a dolgait, végül is az enyészeté lett. Egy kislány, akivel felszabadultunk, a szájában mentett át két briliánsgyűrűt. Hát aztán mit ért, vagy milyen állapotban volt, nem tudom.

1944. június tizenhetedikén érkeztünk meg Auschwitzba, és édesapámat még munkára osztották be, de 1944 októberében, Mühldorfban meghalt. Úgy kaptuk a holtta nyilvánítási igazolást, hogy Mühldorfban halt meg. Tehát körülbelül egy fél évet bírta. Nehéz kőbányában dolgozott. Ott munkaszolgálat volt tulajdonképpen, de mind a négyen egy vagonban mentünk ki, és ott választottak el bennünket, minden elköszönés nélkül osztottak el bennünket. Az öcsémet egyből bal oldalra vitték [Azaz elgázosították. – A szerk.].

Háromnapi vagonban való utazás után fellélegezve vártuk, hogy egy kicsit jobb sorsot kapunk. Sajnos nem így következett be, mert az utunk után még rosszabb helyzetbe kerültünk. Auschwitzban pillanatok alatt elválasztottak a családtól, merthogy menjünk-menjünk gyorsan! Miért kellett sietni, azt nem tudom máig se. De a nagy kutyák ott álltak, és kiabálták, hogy „Los, Los!”. Beszéltem németül, de ezt a szót sose ismertem. És kerültünk-fordultunk, még egy pusztit sem tudtunk egymásnak adni, se a papámnak, se az öcsémnek, mert el irányították őket. A mamámmal azért maradtunk együtt, mert fogtuk egymás kezét. És együtt kerültünk be egy nagy barakknak az egyik termébe, ahová betelereltek bennünket. Ahol álltunk, ott le kellett vetkőznie mindenkinek teljesen meztelenre. Onnan bevitte bennünket egy másik terembe, az úgy nézett ki, mint egy elemi iskolai tornaterem. Kis padokkal, ahová le kellett ülnünk sorba, már nőknek, mert ott már csak nők voltunk, fiatalok, öregek, mindenféle korosztály együtt. A korosztály, mondjuk, velem kezdődött, tizenhat-tizennyolc évesek, és úgy hetvenéves korig. Mert az idősebbeket és a fiatalabbakat mindjárt bal oldalra tették. Tehát amikor ott mentünk a Mengele előtt, mintegy kettős taktusra irányítottak, a bal oldalra és a jobb oldalra menő embereket. Nekem azt mondta, hogy „Du hast schöne dicke Füsse” [‘Szép erős lábaid vannak’ (német). – A szerk.]. Jó leszek! Így mentem a mamámmal.

És akkor bekerültünk ebbe a tornateremszerű helyiségbe, ahol már a [1942 tavaszán érkeztek meg Auschwitzba az első zsidó nők, 16–30 év közötti lányok és asszonyok Kelet-Szlovákiából. – A szerk.] nők vártak és nyírtak bennünket. Hónaljat, mindenhol, ahol szőrzetünk volt. És a hajunkat természetesen kopaszra nullásgéppel. Nagyon szépek voltunk, mondanom sem kell! Innen vittek bennünket az úgymond fürdőbe. A fürdő kétféle volt, volt, amikor gáz ömlött az emberekre, volt, amikor úgymond tisztasági fürdő [Más-más helyiségről volt szó, és a gázkamrákban csak álcázás volt a zuhanyfej. – A szerk.]. És természetesen, ahol levetkőztünk, a ruháink ott maradtak. Bekerültünk egy másik helyiségbe, ott kiutaltak nekünk másik ruhát. Nem egyenruha volt, hanem amit elvettek mástól. A ruhák háta egy csíkkal volt megjelölve, hogy foglyok vagyunk. Aztán már utána hogyan kerültünk a barakkokba, arról fogalmam nincs. De bekerültünk egy olyan barakkba, ahol se ágy, se egy pléd, se egy rongy, semmi, hanem a földön fekve töltöttük az éjszakát. Mert ez a láger volt a vernichtungslager [‘megsemmisítő tábor’ (német)], és semmi kényelmi dolog nem volt. Latrina volt. Kint volt a baraktól körülbelül kétszáz méterre, a mezőn egy csővezetéken folyó víz – természetesen csak hideg –, ahol lehetett mosakodni. De reggel már augusztusban deres volt a határ. Hajnalban, kábé öt órakor kiugrasztottak bennünket a zahlappellra [‘létszámolvasás’ (német)], vagyis megszámolaltak bennünket. Ez volt a neve, ez egy német szó. Általában ez a hajnali öttől való kinn állás délelőtt tíz-tizenegyig eltartott. Majdnem összeestünk. Hajnalban hűvös volt, utána meg rekkenő hőség. Szóval ez volt a napi program. Este ugyanúgy ezt csinálták. Enni alig adtak. Reggel kaptuk a feketekávé, ami már brómmal volt ízesítve, mert különben megmartuk volna egymást. Ez nyugtató hatású, és a nők nem menstruáltak attól kezdve, mert a bróm mindenkit elvágott. Elfelejtettük, hogy nők vagyunk, mert a bróm tulajdonképpen elvágja

[Nyugtató adagolására (brómozásra) semmilyen konkrét bizonyíték nincs, bár nagyon sokan, különböző helyekről állították, hogy brómozták a foglyokat. De valószínű, hogy nem is volt szükség a brómra: a kevés ennivaló, a verés, a hideg vagy éppen a forróság, a kevés alvás, a szörnyű munka stb. nagyon gyorsan kiszívta a foglyok erejét, megtörte az ellenállásukat. – A szerk.]. És adtak hozzá egy szelet kenyeret is, azt hiszem. Délben jött a mischgemüse, főtt zöldségek. Ez azt jelentette, hogy ötven voltunk egy sorban, leültünk törökülésbe, egy lábasba megkaptuk a gemüset, és mindenki evett belőle egymás után. Három-négy kortynál többet nem tudott enni senki, akármilyen éhes volt. Amikor az utolsó is befejezte, akkor visszaadtuk az elsőnek. És így ment addig, ameddig vagy el nem fogyott, vagy mert úgy érezték, hogy elég. Ez volt a főétkezés. Este kaptunk vagy kvarglit, vagy egy szelet kenyeret. A kvargli bűdös sajt, azt adták csomagolva. És a rettenetes fekete kenyér, komiszkenyér, mint amit a katonáknak adtak.

Ezek után a véget nem érő hetek után, szeptemberben, valamikor az őszi ünnepek környékén kerültünk újabb sorozásra, amikor is kétszáz embert elvittek Salzwedelbe. Egy kis katonai bázis volt, ha jól tudom. Egy muníciógyárban dolgoztunk, két műszakban, tizenkét órában. Patronokat vizsgáltunk be, hogy a súlyhatára megvan-e, és a patronokat csomagoltuk, kiszerezeltük, tehát dobozoltuk. Egy dobozban huszonnégy darab volt, majd a dobozt beletettük egy nagyobbba, amibe tizenkét ilyen kisebb doboz fért. Így szállították a rendeltetési helyükre. Szerencsénkre nagyon rendesek voltak az ottani gyári alkalmazottak. Volt, akinek megesett ott a szíve rajtunk, és megkínált egy-egy szendviccsel.

1945. április másodikán szabadultunk fel, vagyis a németek akkor már elfutamodtak onnan, és jöttek az amerikaiak, akik adták nekünk a szabadságot. A kerítések nyitva álltak. Mi kint rekedtünk a tábor falain. Anyám sírógörcsöt kapott a félelemtől, hogy hogyan is lesz tovább, mire mondtam én, hogy ezt vártuk tíz hónapon át. Mindenki éhes volt. Az amerikaiak mindent kinyitottak. Megrohantuk az élelmiszerraktárakat; több embernek ez lett a végezete: hirtelen sokat és nehezeket ettek. Az amerikaiak próbálták normalizálni az életünket.

Innen kerültem át Bergen-Belsenbe, mert ott volt helyük az amerikaiaknak, ott tudtak elszállásolni bennünket. Itt volt valami katonai laktanya, ilyen kőépületek. És miután a katonaság feloszlott és elmenekült, üresen maradt a laktanya, és jó volt erre a célra, hogy a felszabadítottakat elszállásolják. Azt követően egy rövid időre angol fennhatóság alá kerültünk. Majd egy abszolút rövid időre az oroszokhoz, és az angolok adták az elbocsátást. Egy certifikátom van, amivel Bergen-Belsenből tudtunk hazaindulni. 1945. október hetedikéről szól az elbocsátásom Bergen-Belsenben; anyukámé is. Én az édesanyámmal végig együtt voltam, Auschwitzban is, Bergen-Belsenben is, és együtt jöttünk haza, amiről van egy Degob-igazolás [Degob = Magyarországi Zsidó Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság]. 1945 októberében kerültem vissza Budapestre. Vonatra tettek bennünket, vonaton szállítottak, és Prágán keresztül jöttünk el Bergen-Belsenből. Beletartott három napot, mert mindig meg kellett várni, amíg a vagonat átcsatolják. Nem egyéni jeggyel jöttünk. Csoportosan, mert több százan jöttünk. Azt hiszem, a cseheket, lengyeleket, jugoszlávokat, magyarokat összesöpörték egy vagonba. Akkor már oroszok voltak mindenhol. Csehszlovákiában megszállás, akkor Lengyelország, Magyarország, orosz fennhatóság alatt voltunk. És akkor kaptunk, azt hiszem, ezerötszáz adópengőt, amiért lehet, hogy reggel még kaptál egy kiló kenyeret, de délután már nem [Adópengőt akkor még nem kaphattak, mert azt csak később vezették be. Lásd még: millpengős korszak. – A szerk.]. Borzasztó gyorsan inflálódott.

A család többi tagjairól nem tudtunk semmit. A szülők testvéreiről sem tudtunk semmit egészen a hazajövetelünkig. Nem volt postaforgalom, nem volt információ, semmi. Anyukámnak mind az öt testvére, plusz a családok kinn maradtak, mindenki elveszett. Sándor Auschwitzban maradt. Tulajdonképpen a férfiakat nem a családdal deportálták, hanem internálva vitték Auschwitzba. Március tizenkilencedikén, mikor a németek bevonultak, az azt követő héten összeszedték a mozgásképes férfiakat, és összegyűjtve vitték ki őket átmeneti táborokba [1944. március 19. után az ún. „egyedi akciók” keretében letartóztatott zsidókat internálták, a budapestieket és környékbelieket – számuk 1500–2000 fő között mozgott – Kistarcsára. Innen indították útnak április 28-án az első transzportot Auschwitzba (1800 „zsidó munkásból” álló transzport, Hitler és Horthy megállapodása alapján, amelyben Magyarország kötelezte magát, hogy egy repülőgépgyár létesítése céljából munkaerőt biztosít a németeknek). Elképzelhető, hogy Dóczi Sándorné családjának férfi tagjai vagy egy részük így került koncentrációs táborba. – A szerk.]. Mindenki Auschwitzban maradt. Egy nagynéném jött vissza, a Bella. Krausz Dezsőné, Bella. A lánya volt Vera, aki szegénykém nem jött vissza. Akkor tizenhárom éves volt, és elvitte a skarlát. A Bella meg a háború után meghalt, 1948-ban. Szegény Bella, nem akart élni, mert a gyereke a szemefénye volt. És az meghalt. A férje nem jött vissza a munkaszolgálatból. Szóval az anyukám testvérei nagyon megszenvedték. Egy nőtlen testvére volt még, az Aladár, ő Ukrajnából [munkaszolgálatból] visszajött, a másik testvére, a Viktor Izraelben él. Tehát anyukámmal együtt hárman maradtak életben. Harminchatan maradtak kinn [Azaz haltak meg. – A szerk.]. Összeszámoltuk.

A Deutsch Jenő egyik lánya az egyetlen unokatestvérem, aki túlélte a háborút, és Magyarországon él. Nincs is más rokonom. Majdnem minden héten találkozunk, meg telefonon beszélünk több ízben. A testvére és az édesanyja mindjárt a bal oldalra került Auschwitzban [Azaz rögtön elgázosították őket. – A szerk.]. Az édesanyjának, Deutsch Jenőnének, Bözsi néninek éltek még a szülei is, a nyolcvanéves szülők, akikkel együtt vitték Auschwitzba őket. Vernichtolták [‘megsemmisít’ (német)] őket egyből. Ők is elég vallásosak voltak, mint mi.

Miután megjöttünk 1945 októberében, jelentkeztünk a Degobnál. A Bethlen téren volt, ahol ma az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kara van. Akkor egy átmeneti szállás volt, irodák és a hazaérkező deportáltaknak a központja vagy elhelyezési irodája volt. Van is róla papírom. Talán az volt a szerencsém, hogy volt egypár pesti rokonunk, aki még itt megvolt, gondolom én. És a mamámmal együtt abban bizakodtunk, hogy a papám meg az öcsém előkerülnek. De ez hiú ábránd volt! Abszolút hiába volt, és igaziból nagyon nem is tudtunk örülni, hogy hazaértünk, mert azért ugye nem berendezett lakás várt. Gond volt, hogy hol alszunk, hová megyünk. Volt egy nagynéném, aki befogadott.

Még akkor, októberben lementünk vissza Abára, a falunkba. Ott se volt semmi. Ott egy szobát tudtunk kapni azzal a bizonyos előleggel. A családi ház már romos volt, mire hazajöttünk. A jegyző már korábban ki is költözött. Gyakorlatilag abban a házban lakni nem lehetett. A jegyzőnek tulajdonképpen volt saját lakása vagy háza, csak mi kértük meg, hogy költözzön be a mi házunkba, amíg mi nem leszünk, mert azt hittük, hogy így védett lesz a ház. De sajnos nem segített ez sem. Az ostrom alatt nagyon rossz állapotba került.

Mikor hazamentünk, a mamám kiadta a Ganz Villamosműveknek, akik lakbér fejében felújították. Vagyis nem kellett lakbért fizetniük. Mi pár hónapot a falunkban, albérletben laktunk. Ott laktunk, amíg anyukám próbált megtalálni a régi holmiinkból egyet s mást. Mert hát hiába írtunk a

jegyzővel leltárt a dolgainkról, miután elköltözött, széthordták a szomszédok. Volt, ahol az udvaron ki volt téve egy-egy pehelypaplan, ami a miénk volt, azt visszakérte anyukám. Hát azt ember ne lássa, hogy milyen állapotban volt! De azért ő ragaszkodott a dolgokhoz. Vagy például ez a petróleumlámpa-tartó is az ő tulajdona volt, a telefontartó, amin én tartom a telefont, az is az ő darabja volt. És fönt a kis lakásban, amin a komputer van, az is az övé volt. Ezeket ott megtaláltuk, szanaszét, egyik-másik szomszédnál, és akkor természetes, hogy visszaadták. Hát persze, ez a magáé, vigye el!

Senkink és semmink nem maradt meg igazán, tehát ott sok keresnivalónk nem volt. Én ahhoz fiatal voltam, hogy ottrekedjek. Mamám még pár hónapig ott élt az albérleti szobában, míg én előre feljöttem Budapestre, és a cionista mozgalomban próbáltam megkapaszkodni. Ez a mozgalom a Hanoár Hacioni [lásd: Hanoár Hacioni Magyarországon] volt. A célunk az volt, hogy kijussunk Izraelbe. Ez volt a feladata, az erre való felkészítés. Vajmi keveset tudtam a kinti életről, mert tulajdonképpen egy tizenhét-tizennyolc éves lánynak semmi fogalma nem volt a dolgokról, pláne olyan nevelés után, mint ahogy bennünket a háború előtt neveltek. Hát nem is neveltek! Tizenhat évesen vagoníroztak be bennünket! Mit tudtuk mi, hogy mi van! Semmit. És mondjuk, valójában az egy teljesen más világ – a polgári élethez viszonyítva. Akarva-akaratlanul is. Öltözékben, lezserségben, tulajdonképpen én igazán nem is tudom megfogalmazni.

A Jókai utca 26-ban volt az otthonunk. Ez egy nagy lakás volt. A cionista mozgalom bérelte és fizette, de miután átmeneti jelleg volt, olyan nagy befektetést nem csináltak. Tulajdonképpen elég elhanyagolt lakás volt. Nem nagyon örültek a házban, mert mi csak tovább lelaktuk a lakást. Tulajdonképpen olyan volt, mint egy kibuc. Közös háztartáson éltünk. Körülbelül harmincan lehettünk. Mindenkinek megvolt a maga munkája, beosztása. Ki a konyhán dolgozott, ki a takarításért volt felelős, volt, aki mosott. Én is csináltam mindent. Mindenféle fázison átmertünk, attól függően, mikor hol kellett ember. Tizenhét éves voltam akkor. Többségünk csupa ilyen volt. De nagyon jól éreztük magunkat. Boldogok voltunk, megelégedettek voltunk. A fiúk is hasonlóak voltak. A Dózsa György út 108-ban is volt egy lakás, ahol szintén a Hanoár Hacioni fiataljai voltak. Magyarországon akkor is több mozgalom volt [lásd: cionizmus 1945 után Magyarországon].

Mikor visszajöttünk a háborúból, akartam volna Izraelbe menni, de mindig lemaradtam. Nem volt elég biztonságos. A nagybátyám, Viktor, aki Haifán élt 1937 óta, egyre óva intett, hogy illegálisan elinduljunk. Azt írta a levélben, hogy nem engedheti meg, hogy egyetlen életben maradt húga – az anyám – és annak a gyermeke – én – kitegye magát egy második Auschwitznak. Mert akkor Ciprus még az volt [A Palesztinába illegálisan belépni próbáló zsidók egy részét az angolok Cipruson táborba zárták, és onnan az éves kvótának megfelelően engedtek be embereket Palesztinába. – A szerk.]. Cipruson ugyanolyan lágerélet volt majdnem, mint Auschwitzban, csak vernichtolás [‘megsemmisítés’ (német)] nem volt. De nagyon rossz körülmények mellett helyezték el az angolok a kivándorló zsidókat, akiket nem tudott akkor még fogadni Izrael [Akkor még: brit fennhatóság alatt álló Palesztina. – A szerk.], mert az angolok nem engedték be őket. Tehát akkor azért nem mentem, mert nem volt biztonságos, később, Izrael megalakulása után meg már nem akartam. Megvolt a lakásunk, állásom, és anyukám miatt meg végképp rizikós lett volna.

Izrael állam létrejötte nagy dolog volt. Tulajdonképpen a hatmillió zsidó elvesztése adta meg az igazi okot. Óriási ünnepség volt a Köztársaság téren, az Erkel Színházban. Mikrofonok százai voltak felszerelve, és ameddig a hang elmehetett, ott mindenhol lehetett hallani az ünnepséget. Május

kilencedikén volt ez, 1948-ban, ha jól emlékszem a napra [Izrael állama hivatalosan 1948. május 14-én alakult meg, május 9-én (1945-ben) a második világháború fejeződött be hivatalosan Európában. – A szerk.]. Óriási ünnep volt. A programok közül csak a színházban tartott nagygyűlésre emlékszem. Itt beszédek és mozgalmi énekszámok voltak. De én akkor már nem akartam kimenni Izraelbe. De mindenesetre szívszorító dolog volt ezen az ünnepségen részt venni, tudni, hogy van egy saját országunk, ami ad egy háttérrel mindenki számára, hogy még egyszer az ne következhesse be, ami bekövetkezett. Ebből a szempontból ez akkor is, azóta is és ma is egy komoly háttér. Később voltam nyaralni Izraelben, 1994-ben és 1999-ben. Társas út volt, a hitközség szervezte. Nagyon szép út volt. Jeruzsálemben laktunk, és onnan kirándulgattunk. Az ország fejlettsége lepott meg. Az eilati kirándulás az egyik felejthetetlen élményem.

Édesanyám 1946 tavaszán jött fel Budapestre. Abán nem maradt semmije és senkije, így ő is Budapesten gondolta újrakezdeni az életet. Én pedig együtt akartam lenni vele, ezért költöztem vele össze. Édesanyámmal körülbelül egy évig voltunk különböző albérletekben, és utána jött ez a Wesselényi utcai lakás, ezt az egyik nagybátyám, édesanyám unokatestvére, doktor Keller József átadta. Ő a gettó idején költözött ide, de innen visszavágyott Budára. Így kerültünk ide. Ez az átadás valóban ingyen volt. Nekünk csak ügyvédi költségre kellett nagyon sok pénzt adni, hogy átírják a lakást. És gyakorlatilag 1946 nyarától lakom ebben a lakásban.

1947 nyarán kiléptem a „kibucból”, mert férjhez mentem Barabás Istvánhoz, szeptemberben. Az első házasságom vallásos volt. A Bethlen téri templomban volt egyházi esküvő [lásd: esküvői szertartás]. Az első házasság mindig sokkal jobban előkészített. Az ember egy életre köti. Megvan az esküvői ruhám is. A cionista mozgalomban találkoztunk először. Ott egy csoportba kerültünk, együtt végeztük a mozgalmi munkát. Barabás zsidó családban született, 1923-ban. A családja összes tagját deportálták, nem maradt életben senki. Barabásnak volt egy testvére, aki 1946-ban elment Izraelbe, és ott élt, katona volt. Az 1980-as években, azt hiszem, a háborúban halt meg [Az interjúalany feltehetően az 1982-es libanoni háborúra gondol. 1982. június 6-án az izraeli hadsereg megszállta Dél-Libanont Izrael nagy-britanniai nagykövete elleni sikertelen merényletre válaszképpen. Ez tovább élte az 1975 óta dúló libanoni polgárháborút. – A szerk.]. Barabás Pécs mellett, Siklósról származott [Siklós – járasszékhely nagyközség volt Baranya vm.-ben, 1891-ben 5000 magyar és német, 1910-ben 5800, 1920-ban 5500 magyar, német és szerb lakossal (járási szolgabírói hivatal, járásbíróság, adóhivatal, királyi közjegyzőség stb.). – A szerk.], tejipari szakember volt, sajtómester. Érettségije volt. Különböző technikus vizsgái is voltak. Ebből a házasságból született a lányom.

Szép lassan beleszoktam a polgári életbe. Az első ténykedésem az volt, hogy varrótanuló lettem, és abból levizsgáztam. Abból lett egy segédlevelem, de varrni igaziból nem szerettem. Bár a mamám beíratott egy szabászati tanfolyamra, amit megcsináltam, de igaziból nem tanultam meg. Aztán próbáltam elhelyezkedni valahol. Az Edinger-Vámos és Társa céghez kerültem [Budapest, VIII. József u. 21.] úgy, hogy a férjem nagynénje dolgozott ott, és ő engem oda bevitt gyakornoknak. Így indultam el négyszáz forint gyakornoki fizetéssel. Ez a cég elektrotechnikai műszereket gyártott, illetve laboratóriumi készülékeket. Itt mädchen für alles [‘mindenes’ (német)] voltam. Tehát ha kellett, adóhivatalokba jártam, számláztam, anyagbeszerző voltam, postára mentem, postát intéztem, feladtam stb. Kisiparos cég volt, három társtulajdonossal. Volt olyan megrendelés a cégnek, hogy jóvátételi munka. A jóvátétel azt jelentette, hogy jóvátételbe szállították ezeket a laboratóriumi kemencéket, nem ingyen szállították, hanem abba a keretbe

ment, amit Magyarországnak Jugoszlávia felé teljesítenie kellett, betudták a nemzetközi egyezmény értelmében. Én nem ismertem a nemzetközi dolgokat, ahhoz én kis pont voltam. Lehettem akkor húsz éves, még talán annyi sem voltam. Főleg Jugoszláviába szállították le ezeket. Többre nem emlékszem. Ennélfogva három helyre kellett adóigazolásért menni, hogy nincs adótartozás, hogy az export után járó összeget, átutalási pénzt, mindent maradék nélkül felvehették, mert nem volt az állam felé tartozása. Az üzemet a nagy államosítások idején, 1949-ben államosították [lásd: államosítás Magyarországon]. Ugyanezt a munkát folytattam az államosítás után. Akkor még jobban kitágult a munkaköröm, de idővel átszervezték bennünket természetesen. Ezt az üzemszleget fölszámolták, és beolvasztottak bennünket az Elekthermax nevű céghez, ami elektromos háztartási és ipari készülékek gyára. Kávéfőzőket, pirítóst és ilyen laboratóriumi készülékeket gyártottak. Ugyanaz, mint az Elektrolux körülbelül, csak kisebb. A Béke tér 3-ban volt. Két munkakörben dolgoztam, folyószámla-könyvelést csináltam, és pénztáros voltam. A pénztár nem volt teljes munkaidőben, mert nem volt olyan nagy pénztári forgalom, csak két-három órai munkát adott, és így kerültem besorolásra.

A kislányom 1949-ben, szeptember tizedikén született, Budapesten. Három hónapig itthon voltam gyeseen [Akkor még csak tizenkét hét szülési szabadság járt a szülő nőknek, a gyest majd csak 1967-ben vezették be. – A szerk.]. Nem vettek föl helyettem senkit, és három hónap után visszamentem dolgozni. A lányom még itthon volt pár hónapig az édesanyámmal, de mikor az édesanyám is időszakosan dolgozott a vásárban, akkor el kellett őt vinnem a bölcsibe. A kislányomat a Béke téri tanácsi óvodába vittem minden reggel.

Ez a munkahelyem végigkísért, majd az Elekthermaxot is átprofilírozták, és az egyik részlegét, az irodagép-technikát az Irodagépipari Vállalathoz csatolták. Így kerültem a Rózsa utcába, az irodagép-részlegbe, és ott mint diszpécser dolgoztam. Szaladt az idő.

1951-ben váltunk el, négyévi házasság után, két éves volt a kislányom. Eltelt nyolc év, amíg egyedül éltem. A Barabás István megnősült, és a feleségével útlevéllel kivándoroltak Izraelbe [1957-ben, amint ezt a huzdo020.jpg számú, a Pénzügyi Központban letétbe helyezett Első Békekölcsön kötvényekről készült elismervény másolata mutatja. – A szerk.]. Egyszer találkoztam még vele, 1965-ben, Budapesten, amikor Izraelből hazalátogatott. A lányom találkozott vele 1981-ben, amikor Izraelben járt, és ott felkereste az édesapját. Attól kezdve volt egyfajta intenzívebb kapcsolat közöttük. 1986-ban Barabás Magyarországra jött látogatóba, turistának. A feleségének itt voltak rokonai, és azokat jöttek meglátogatni. Itt hirtelen rosszul lett, beteg lett. Különrepülővel szállították Bécsen át vissza, Izraelbe, és ott rövid idő után meghalt. 1986-ban halt meg.

Én itt maradtam, mert a mamámat nem akartam egyedül hagyni. Ez volt a fő oka, hogy nem mentem ki Izraelbe. Idősnek találtam ahhoz, hogy ötven-valamennyi éves korában új életet kezdjen. Így ragadtam itt.

Tulajdonképpen antiszemitizmust negyven évig nyíltan nem lehetett észrevenni vagy érezni. Nem is lehetett sem hangoztatni, sem tapasztalni igazából. Talán szerencsés csillagzat alatt voltam, hogy olyan körökben mozogtam, hogy ezt én nem éreztem. A munkahelyemen nem piszkáltak ilyesmivel. Egyetlen talán, amit tudok mondani, ami meglepő és furcsa volt. Volt egy párttitkár, aki mindenáron engem a műhelyből ki akart emelni, hogy a személyzeti osztályra vigyen [lásd ehhez: személyzetis], és én nem akartam odamenni. Én mondtam, hogy én szeretem az üzemi életet, és én itt szeretnék maradni. És ő ezt nagyon nehezményezte. Nagyon furcsállotta azt is, hogy lehet

elválni valakinek a férjétől. Ezt állandóan a szememre vetette. Mondtam neki, nézze, ezt kár nekem az én szememre vetni, nem én váltam el, engem hagytak ott, és kénytelen voltam beleegyezni. De ő annyira konzervatív gondolkodású ember volt, hogy párttitkár létére ezt nem tudta földolgozni.

Vallásos zsidó családból származom, amelynek próbáltunk hű követői lenni, amennyiben ezt a körülmények megengedték, de az 1950-es évek ezt abszolút nem tudta megengedni. Kisjövedelmű emberek részére úgyszólván lehetetlen volt. Főleg a kórságot tartani. A vallásosságot és a kórságot nem tudom, hol lehet kettéválasztani. De mi, akik a mamámmal Auschwitzot megjártuk, ezt kicsikét elhanyagoltuk. A kórság elmaradt, arra nem volt meg a megfelelő anyagi háttér. De tulajdonképpen túltettük magunkat rajta. A nagyünnepeket tudtuk tartani. Nagyon ritkán jártunk zsinagógába. Féltünk. Tulajdonképpen ez az időszak nem engedte meg. A vallásossággal tulajdonképpen nem is foglalkoztunk. Nem is vettem ki szabadságot nagyünnepekkor, de böjtöltem. A mamám ezt mindig nehezen értette meg. Pénteken volt, hogy a mamám gyújtott gyertyát [lásd: gyertyagyújtás]. A péntek esti vacsorát is próbáltuk a hagyományoknak megfelelően tartani, de az anyagi részét se nagyon tudtuk fedezni. A kóser háztartást egyáltalán nem tudtuk tartani. Tulajdonképpen talán 1970 után enyhültek ezek a dolgok.

Talán egy érdekes esetet tudok mondani. Jöttek az őszi ünnepek, és a mamám természetesen elvárta volna, hogy megtartsam én is. Tulajdonképpen igyekeztem is betartani, de akkor azt nem lehetett megtenni, hogy valaki látványosan nem megy be az üzembe. Feltűnő lett volna, hogy mint egyedülálló, gyereket eltartó családfő nem megyek be. Nem mertem megreszkírozni, hogy nagyböjtör sem menjek be az üzembe [Dóczi Sándorné nagyböjtön a Jom Kipur-i böjtöt érti, de a nagyböjt kifejezést magát a katolikusok használják. – A szerk.]. Gyalog bementem reggel, és valamilyen jogcímmel a délelőtti folyamán eljöttem az üzemből, és elmentem a mamám mellé a templomba, a Dohány utcába. A nagyböjtör a halottakért való imánál [lásd: mázkir] már ott voltam. Próbáltam őt megengesztelni, de amíg élt, meg nem bocsátotta nekem, hogy aznap reggel én bementem dolgozni. Hiába mentem gyalog, én minden voltam, de jó kislánya nem voltam. Ez szomorú volt részemre, mert nagy lelki bánatot okozott, hogy ő ezt ennyire nehezményezi. De nekem nem volt más választásom. Ez egy nagyon emlékezetes nap marad a számomra, és sose fogom elfelejteni. Ez a tipikus régi gondolkodásmód, amiből nem tágitott. Nem tudta elképzelni, hogy ez sorsdöntő lehet, ha nem mentem volna be ezen a napon az üzembe. Soha nem tudta ezt sem elfogadni, se megérteni, se tudomásul venni.

A munkahelyen sem volt téma. Tulajdonképpen vallási kérdésekről nemigen beszéltünk. Tudtuk egymásról, hogy zsidók vagyunk. Biztos volt egy ilyen szimpátia, ez tulajdonképpen mindig megvan. Bár emberileg nézem mindig az embereket, soha nem vallásilag. Mondjuk, talán a közös sors, a közös probléma is összetartott minket. De ez igazából fiatal korban nem olyan probléma.

A lányom nem tanult hittant. Azt ő tudta, hogy zsidó, csak semmiféle oktatásban nem részesült, mert nem részesülhetett. Nem volt rá lehetőség akkor. A háború nem volt téma, nem nagyon beszéltünk az elhunyt rokonokról. Tulajdonképpen egy gyereknek nem hiányzik a nagyszülő. De a lányom gazdag volt, mert volt nagymamája is. Sok gyereknek nem is volt nagymamája. Én tényleg szerencsés voltam, mert gyakorlatilag negyvenöt éves koromig volt mamám, az egy nagy dolog volt akkor, amikor mindenki odaveszett. Arról is tudott a lányom, hogy apja van, akitől elváltam, amikor két éves volt, mert az apukájának láthatási engedélye volt. Különben nem is kaptam volna

gyerektartást. Tehát a biológiai papával kéthetenként találkozott. Barabásnak nem voltak meg a szülei, mert ők is meghaltak.

Azt nem tudnám megmondani, hogy az iskolában kikkel barátkozott a lányom. Nem is tudták egymásról a gyerekek, hogy ki a zsidó, és ki nem. Igaziból ez nem volt téma. És mint fiatal gimnazista egyformán járt lányokkal, fiúkkal, nem tudta róluk, hogy zsidó vagy nem zsidó. Eleinte ez nem volt téma, lehet, hogy mire aztán többet olvasott vagy felvilágosultabb lett, akkor megválogathatta a barátait. A tanárok részéről sem volt semmiféle megkülönböztetés. Nagyon kedvesek voltak, a Ságvári Gimnáziumba járt, ahol nagyon jó tanári testület volt. Nagyon jó eredményeket ért el tényleg, jelesre érettségizett. Nem volt semmi ilyen probléma. Az hiszem, összességében boldog gyermekkorra volt. Nem hiányzott semmi neki. Az, hogy nem volt banán, és nem volt narancs, nem volt gond, mivel nem is nagyon tudtuk, mi az. Amit nem ismerünk, az nem hiányzik. Az hiányzik, amit ismerünk.

Nem volt könnyű időszak, amikor hárman éltünk a lányommal meg édesanyámmal, férj nélkül. Nem is tudom, hogy bírtam ki, nem is tudom, hogy csináltam. Rengeteget dolgoztam a fő munkahelyemen, és mellette csináltam tanfolyam-ellenőrzést. A KGM, a Kohó- és Gépipari Minisztérium szervezett és rendezett műszeripari technológusképző tanfolyamot. És ezeknek a tanfolyamoknak voltam én a tanfolyamellenőre. Tehát teljes adminisztrációt csináltam, jelenléti ívek, tanári napló, nyilvántartás, és ennek kapcsán le is vizsgáztam műszeripari technológiából. Megragadtam az alkalmat. Annak köszönhetem, hogy végül is mint diszpécser is dolgoztam.

A mamám is, én is nagyon szerényen tudtunk élni, magunk megcsináltunk mindent. Négy száz forintból megéltünk. Ez tulajdonképpen jónak számított, és nem is négy száz forint volt, mert kerestem a tanfolyam-ellenőrzéssel is. A fő munkahelyemen fél négyig dolgoztunk, reggel fél héttől, héttől, és akkor négy órakor, amikor kijöttem az üzemből, ötre mentem a Kossuth Gimnáziumba, ott voltak ezek a tanfolyamok. Tanfolyamonként osztályonként két forintot kaptam. Volt négy osztályom, négyszer két, azaz nyolc forint órabérem volt. Nagyon meg voltam fizetve. Ilyenkor ott voltam nyolc óra, fél kilencig, attól függ, hányig volt oktatás. Ott kellett végig lennem, és jártam az osztályokat. Tanárokkal egyeztetni mindent. A mamám elment időszakos kiállításokra, ahol teremőr volt, vagy helypénzszedő volt, tehát ehhez jött mindig pár száz forint plusz, amivel ki tudtuk egészíteni, és megéltünk. Tulajdonképpen megvolt mindenünk.

Otthon anyukám vitte a háztartást, és minden évben két-három alkalommal idényjellegű kiállításon jegyet árusított, és teremőr volt. Ő téesz-járadékos volt, mert a földjeinket elvették, és erre ő kapott téesz-járadékot, havi kétszázhatvan forintot [Tsz-járadékban azok az idős (70 évesnél idősebb férfiak, ill. 65 évesnél idősebb nők), munkaképtelen mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok részesültek, akik koruknál fogva már nem tudták megszerezni a nyugdíjjogosultsághoz szükséges időt. A havi 260 Ft-os öregségi és munkaképtelenségi járadékot a 6/1960. sz. kormányrendelettel vezették be. – A szerk.]. Ez akkor nagy pénz volt. Ezt haláláig kapta, 1969-ig. Három hét alatt egy keringési elégtelenség vittel el. Hetvenhárom éves volt. Amúgy stramm asszony volt, mozgékony, az utolsó pillanatig dolgozott.

A második férjemmel, Dóczi Sándorral 1959. november tizenötödikén házasodtunk össze. Az édesapja Dóczi Dezső volt, a nagypapa Eisner-Dóczi, így került magyarosításra [lásd: névmagyarosítás] Dóczi. Úgyhogy a férjem már ezt a nevet automatikusan kapta. 1920. november huszonharmadikán született, zsidó családban. Volt egy testvére, Dóczi Anti, aki 1922-ben született,

két évvel később, mint a férjem. Neológok voltak, Sándor zsidó nevelést kapott. Ők is Pécssett éltek, a szülőkkel együtt. Az édesapja harminckilenc évesen egy perc alatt ment el szívinfarktusban. 1938-ban halt meg. Az édesanyja vitte az építőanyag- és fátelvet tovább, és az ő testvérével együtt csinálta az üzletvezetést, könyvelést. Antit 1944-ben hurcoltak munkaszolgálatra, és ott halt meg. Sándor is munkaszolgálatos volt a háború alatt, de csak a bajai helyszínre emlékszem.

1949-ben Sándor Pécsről Budapestre költözött. A cége, a Baranya Megyei Tüzép Vállalat áthelyezte jogfolytonossággal a Belkereskedelmi Minisztériumba, majd átkerült körülbelül egy év után a Szénsavtermelő Vállalathoz, majd a Szövetkezetek Országos Szövetségéhez. Ez a szövetkezetek központja. A szövetkezeteket fogta össze, a szövetkezeteknek volt a minisztériuma [A SZÖVOSZ (Fogyasztási Szövetkezetek Országos Szövetsége) az általános fogyasztási, értékesítő és beszerző (ún. ÁFÉSZ), a takaré- és lakásszövetkezetek 1948–1991 között működött érdek-képviselői szerve volt. – A szerk.]. Ott volt áruforgalmi előadó. Letette a különbözeti vizsgát, mert neki kereskedelmi érettségije volt Pécsről [Föltehetően felső kereskedelmi iskolában érettségizett. Lásd: kereskedelmi iskolák. – A szerk.], és itt az Alkotmány utcai Közgazdasági Főiskolát végezte el [lásd: Budapesti Gazdasági Főiskola].

Egész véletlenül ismerkedtünk össze. Volt valami vidéki rendezvény, ahova meghívtak, valami családi rendezvény volt. A mamámnak valami barátnője mondta, hogy ezt a fiút meg kéne nősíteni, és akkor valahogy így jött. Ő harminckilenc éves volt, én voltam harminchárom, mikor megismerkedtünk. A férjemmel nem tarthattunk zsidó esküvőt. 1959-ben nem volt rá mód. Akkor az nem volt szokás annyira. És második házasságnál már valahogy nem is helyeznek erre súlyt. Polgári esküvőnk volt a Teréz körúton [akkor: Lenin körút], a Központi Házasságkötő teremben.

Nagyon szerette a kislányomat, adoptálta mindjárt a házasságunkat követő időszakban. A lányommal nagyon szerették egymást, nagyon jól kijöttek. Minden szépen ment, és a mamám is imádta őt. Így négyen éltünk sokáig együtt. A kislányom lakott a kisházában, a mamám az egyik szobában, mi meg a másikban. Sőt volt egy nagybátyám, anyukámnak az öccse, Krausz Aladár is. Özvegy lett közben, meghalt a felesége. Sárbogárdról fölköltöztettük, nem hagytuk ott. A lakás nem volt öt személyre való, a nagybátyám sehogy nem fért be, és a szemben lévő házban tudtam egy szobát találni, és a nagybátyám ott aludt, velünk reggelizett, ebédelt, vacsorázott. Csak aludni járt át a szomszédba. Megállapodtunk, és fizettünk, és a nagybátyám nagyon jól érezte magát, úgyhogy meg volt oldva a probléma. Nyugdíjas volt. Itt ő neki a vallási élet töltötte be az életét, mert reggel, este eljárt a templomba, és az őt lekötötte. Ő is ide járt, a Dohány utcába [lásd: Dohány utcai zsinagóga]. És délután, napközben, ha volt ideje, vagy hazament a szobájába aludni, vagy idejött hozzánk. Együtt vacsoráztunk mindig. Szombat, vasárnap együtt ebédeltünk. Együtt éltük az életünket, amíg ő beteg nem lett, és bekerült a kórházba. Hetvenöt éves volt, mikor meghalt. A Kozma utcai zsidó temetőben van eltemetve.

Karácsonyfát sosem állítunk, és sosem hiányzott. Nekünk nem igazán jelentett semmit a karácsony. Mi egyértelműen zsidók voltunk. Egy zsidó családban ez nem is vetődik fel. Ott egyértelmű, hogy a karácsony nem a mi ünnepünk. A Hanukát ünnepeltük. Mikor a lányom kicsi volt, meg kellett magyarázni neki, hogy miért nincs nálunk karácsonyfa. Megmagyaráztuk, hogy nekünk a Hanuka van helyette, és mi azt ünnepeljük. Ő szeretett volna mindig fát. Szimbólumként csináltam is neki egy fenyőágot, amire rátettem pár szem szaloncukrot. És akkor ez őt kielégítette. De mondtam neki, hogy anyagilag sem tudok többet nyújtani. És akkor elfogadta. Meg kapott

ajándékot. Az ünneplés annyiból állt, hogy meggyújtottuk a hanuka-gyertyát. Ajándékozás tulajdonképpen nem igazán volt. Akkor vajmi keveset tudtunk ajándékozni egymásnak. Örültünk, ha éltünk. Most már azért más. Én is ünnepen föl szoktam hívni a lányomékat telefonon, vagy küldök ajándékot, persze a körülményeknek megfelelően. Nagyon szép családi ünnep. Ugyanúgy ajándékozzuk egymást, mint karácsonykor, gyakorlatilag.

Húsvétkor is a zsidó húsvétot [Pészah] tartottuk. Szóval mi a mamámmal és a férjemmel a Pészahot mindig megtartottuk a magunk módján. Általában közösségbe mentünk széderre, és akkor a lányomat is vittük magunkkal, természetesen. Tulajdonképpen nehéz nyolc napot megtartani kenyér nélkül. De mi tudtuk csinálni. Tojást ettük bőven, mert a mi vallási életünknek is a tojás a szimbóluma [lásd: szédereste], és volt főtt marhahús és a maceszgombóc, szilvakompót és ilyenek. Kenyeret nem ettünk nyolc napig. Azt mindig tartottuk. Maceszt ettünk helyette. Volt hazai gyártású macesz. Volt a tizenharmadik kerületben, a Béke téren, ha nem tévedek, ott volt egy pászkaüzem. A férjem is körülbelül annyira volt vallásos, mint én. Így lett nevelve. Nem voltunk behatárolva, flexibilisek voltunk és maradtunk is.

Az egy érdekes kérdés, hogy a barátságokat vagy rokonokkal való kapcsolattartást milyen mértékben befolyásolta, hogy valaki zsidó származású-e vagy nem. Bizonyára a gondolkodásmód is irányítja mindenkinek az életét. Én legalábbis így látom. Nekem vegyesen vannak barátaim a mai napig is. És még csak azt se mondhatom, hogy az egyiket vagy a másikat a vallás szerint ítélem meg vagy bírálom. Ennek a két dolognak semmi köze egymáshoz. Mert minden vallásban megvan a jó és a rossz. Általánosítani nem lehet. Tulajdonképpen nem a szerint kell mérlegelni valakit, hogy milyen a vallása, hanem milyen ember, milyenek a jellembeli vonásai. Én innen indulok ki legalábbis. Tulajdonképpen érdekes dolog például az is, hogy az ember egy bizonyos kor után az ifjúkori, diákévei barátaival kerül össze. Nekem legalábbis megvannak a székesfehérvári osztálytársnőim. Velük vagyok sokat. A másik a férjem baráti köre, akikkel összejövünk. Azok is semmiféle vallást nem tartanak. Származásilag zsidók, de nem tartanak semmit.

Szabadidőnk nagyon kevés volt a háború utáni években, főleg addig, amíg szombatonként is dolgoztunk. Nem volt szabad szombat, csak vasárnap volt [A munkavállalók ötnapos, heti negyvenórás munkarendjét egy 1981. áprilisi minisztertanácsi határozat írta elő, amit a kéthetenkénti szabad szombat előzött meg néhány éven át. – A szerk.]. És szombaton is nyolctól tizenkettőig dolgoztunk, vagy fél egyig. És kettőre mentem a gyerekért, mert kettőig el kellett hozni a gyereket az óvodából. És akkor ott volt a gyerek, háztartás, lakás rendben tartása, minden. Akkor nem volt segítség, nem volt semmi. Nagy hajtás volt ám! A kislánnyal, amikor az általánost csinálta, bizony legtöbb esetben csak vasárnap délután tudtunk a Gellért-hegyre fölmenni, mert nem volt több szabadidő. A legkedvesebb sétánk egyike volt, hogy a Gellért-hegyre mentünk föl, egy kis könnyű séta volt. A 49-es villamos kivitt bennünket, fölmentünk a Gellért-hegyre, és lejöttünk. Az kábé három óra volt. Sokkal nehezebb volt jól gazdálkodni az időnkkel, mint ma. Akkor sokkal több időt kellett a háztartásra fordítani, mert nem volt ennyi konyhakész étel. A mirelit óriási segítség ma a háziasszonynak. Pékáru, sütemény is bővebb választékban van. Az akkori életben ilyen kínálat elképzelhetetlen volt. Citrom nem volt, narancs vagy banán, semmi nem volt. Sárgaréppával és ilyesmikkel próbáltuk a vitaminszükségletünket fedezni.

A férjemmel meg színházba nagyon szerettünk járni, koncertre is jártunk. Nagyon szerettük a muzsikát, rendszeresen, egy hónapban kétszer is, ha tehettük, és módunk volt rá, akkor mentünk

színházba, koncertre. Kirándultunk is, évenként elmentünk SZOT-üdülésre a gyerekekkel együtt [lásd: SZOT-beutaló]. Balatonra, mert a SZÖVOSZ-nak, ahol a férjem dolgozott, volt ott üdülője. Megvolt a lehetőség. Balatonbogláron volt ez, nagyon előnyös kondíciók mellett tudtunk menni. Szóval ez megfizethető volt és elérhető. Ő mint régi dolgozó előnyben részesült, és nagyon kellemes tíz napot vagy két hetet tudtunk eltölteni, attól függően, hogy voltak a turnusok elosztva.

A nagyszüleim sírkövét felhozattam Budapestre. Csodálatos svéd feketegránit sírkövük volt a nagyszüleimnek. Ezen a sírkőn volt még a csodálatos szimbólum, egy ragyogó bronzcsokor, de azt lelopták. Attól féltem, hogy ezt a csodás sírkövet is tönkreteszik ott a vidéki barbárok, és fölszállítottam. És exhumáltattuk őket, és itt, Pesten nyugszanak, a Kozma utca 6. alatti zsidó temetőben. És egyben így oldottam meg a férjem sírkövét, miután 1996-ban meghalt, és az ő nevét is rávésettem a közös sírkőre.

A lányom 1971-ben ment férjhez. Felvette a férje nevét. Egyházi esküvő is volt. A József körút 27-ben, az udvarban van egy szép zsinagóga [Ez az Országos Rabbiképző Intézet zsinagógája. – A szerk.]. A férje is zsidó. Itt végeztek Budapesten, mind a ketten az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Magyar irodalom szakot végzett a vőfiam, a lányom magyar-orosz-könyvtár szakos diplomával rendelkezik. A lányom tanár volt [egy belvárosi] általános iskolában. Ő mindjárt osztályfőnök lett, és magyar-orosz szakot tanított. Nyolcadikos osztályt kapott mint osztályfőnök, majd azt követően ismét a felsősöket tanította. És utána még dolgozott a Rigó utcában is, ott, ahol az Országos Pedagógiai Intézet volt. Párttagok nem voltak. A Tanács körúton laktak. Az anyós átadta nekik a lakást, mivel ő férjhez ment, és elköltözött. Odaköltöztek a gyerekek. Addig ott is laktak, amíg 1981-ben ki nem mentek tíz hónapra ösztöndíjjal Hollandiába. A lányoméék jelenlegi lakhelye Springfield. Ez Washington belvárosától harminc percre van. Amerikában tulajdonképpen mint magyar nyelvtanár szerződéses munkaviszonyban van a lányom. A férje pedig a Washingtoni Holokauszt Múzeumnak a levéltárosa.

Hát ennek nem örültem annyira, de nehéz most már rekonstruálni ezeket a nehéz éveket. Tulajdonképpen a gyerekeim elmenetele nagyon meghatározó pont volt az életemben. Először is ugye a mamám meghalt, 1969-ben. Mikor élhettünk volna jól, kiegyensúlyozottan, akkor ő eltávozott. Akkor tízéves házasságok voltak, amikor a lányom kiment. Szóval hullámvölgyként jöttek és mentek az események. Tulajdonképpen minden tíz év valamilyen változást hozott az életünkbe. De ezt a döntésüket, hogy kimentek, én elfogadtam és megértettem, mert én is mindig el akartam menni. Csak a családi körülményeim nem engedték meg. Miután én a férjemmel voltam, itt ketten erősek voltunk, és úgy gondoltuk, hogy felnőttek, harminc évesek, nincs jogunk beleszólni az életükbe, és visszatartani őket.

A kapcsolattartással akkor még nagyon vigyázni kellett, nem volt igazán felhőtlen. De átvészeltük azt az időszakot is. 1982-ben én kint voltam hivatalosan tíz napot. És akkor az azt követő évben, 1983 elején a férjemmel együtt mentünk, látogatólevéllel [lásd: meghívólevél]. 1989-90-ben már könnyebb volt a helyzet. Ők 1992-ben jöttek haza hosszabb időre. Addig nem emlékszem, hogy jöttek volna [Ugyanis disszidensként hagyták el az országot 1981-ben. Lásd: disszidálás. – A szerk.]. Addig mi mentünk gyakorlatilag. Azt hiszem, minden két évben három hónapra. Négy évet dolgozott a vőm az amerikai nagykövetség mellett, 1992-től 1996-ig.

A rendszerváltás idején én nyugdíjas voltam, tehát olyan nagy változást máról holnapra tulajdonképpen senkinek sem hozott, mert ez egy elég lassú folyamat. A mostani egyedüllétem

nem egyszerű dolog. Akárhogy meg akarom idealizálni, nem tudom. Megidealizálom, mert csinálom, és próbálok talpon maradni, de azért nem könnyű dolog. Úgyhogy talán azért is voltam most nyolcvanegy napot kinn, a lányoméknál. A balesetemből kifolyólag nagyon jó terápia volt az a mindennapos úszás. Most majd megpróbálom tovább folytatni a magam adta lehetőségekkel.

Én annyit tudok mondani a kárpótlásról, hogy nagyon szerteágazó. Amikor a rendelkezés kijött, akkor beadtam az erre vonatkozó dokumentjaimat, igazolásaimat, és elfogadták természetsszerűleg, mert tárgyhű volt minden igazolásom, és kapom a negyedévenkénti pénzt a kényszermunkára a Claims [Claims Conference] szervezettől. Egyáltalán nincs arányban a sérelmekkel, de miután ezt ítélték meg, ennek is örülünk. Legalább nem kell koldus módjára leélnem az idős éveimet. Dőzsölni ebből a pénzből nem lehet, de nyomorogni sem kell. A kárpótlási jegy kimondottan vagyoni kárpótlás volt. A szüleim családi háza, a szüleim által hátrahagyott vagyontárgyak után ítélte meg a Kárpótlási Hivatal. Én a kárpótlási jegyet, amit kaptam, beadtam a Nyugdíjintézetnek, és ez egy nyugdíjkiegészítés, amit én kapok.

Most már azért érzem, hogy kezdenek elhomályosodni a dolgok. Úgyhogy tulajdonképpen ezek a kutatási munkák szerintem az utolsó percekben jönnek. Magyar zsidónak vallom magam, és a kortársaimhoz képest átlagos életet élek.